

Metodologisk viser resultaterne at en diskurspragmatisk tilgang til et datamateriale bestående af genuin tale kan lede til nye indsigter i lingvistisk forskning. Jeg tror ikke at vi ville få observationer som (11) og (12) hvis sætningerne blev læst højt i et fonetisk laboratorium, endsige konstrueret hjemme på skrivebordet.

Hvis jeg skulle læse (11) højt ville jeg til hver en tid bruge et kopulaverbum med tryk som i (14).

(14) Der 'var sådan et lille skur

Jeg ville bruge et kopulaverbum med tryk, ikke fordi alt andet ville lyde mærkeligt, men fordi jeg under højtlesning ikke ville være lige så bevidst om diskursens organisering som jeg er når jeg taler. Diskursens organisering er jo netop ikke mit ansvar når jeg læser højt.

Litteratur

- Givón, T. 1984: *Syntax Vol. 1*. John Benjamins
Gregersen, F. og I. L. Pedersen (eds) 1991: *The Copenhagen Study of Urban Sociolinguistics*. Reitzel
Grice, H. P. 1975: Logic and conversation i Cole, P. og J. Morgan (eds): *Syntax and semantics 3: Speech acts*. Academic Press
Hansen, E. og J. Lund 1983: *Sæt tryk på. Syntaktisk tryk i dansk*. DLH forskningsserien bd. 6
Lakoff, G. 1987: *Women, Fire and Dangerous Things*. The University of Chicago Press
Rischel, J. 1981: *Nogle komplicerede faktorer vedrørende verbers betoning i dansk* Apilku 2
Scheuer, J. under udgivelse: *Afreportering af Prosodiprojektet: Verbers tryk i genuint nutidigt københavnsk talesprog*
Sperber, D. og D. Wilson 1986: *Relevance: Communication and Cognition* Basil Blackwell

Mette Kunø og Erik Vive Larsen (udg.):
4. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog,
Århus 1993

DANSK SET UDEFRA: EN ANALYSE AF OVERGANGSSIGNALER I TO DANSKE SAMTALER, SET I ET KONTRASTIVT PERSPEKTIV

Jakob Ilum Steensig (Aarhus Universitet)

Jeg er ved at færdiggøre et projekt som sammenligner overgangssignaler i tyrkiske og danske gruppesamtaler. Overgangssignaler er de faktorer i en talers ytring som viser hvornår ytringen når et punkt, hvor det er muligt for en anden samtaledeeltager at tage ordet.

Undersøgelsen er mit speciale, og den indgår samtidig i to projekter på Institut for Lingvistik i Århus: Projekt "Sainda" (Sammenligning af indvandrersprog og dansk), som er ved at oparbejde pædagogisk relevante kontrastive beskrivelser for nogle af de vigtigste indvandrersprog og dansk, samt instituttets arbejde med at samle et talesprogskorpus.

Undersøgelsen er empirisk. Den bygger på en analyse af udskrifter med ialt ca. 25 minutter fra to danske gruppesamtaler med tre deltagere i hver. Metoden ved indsamlingen af data var rettet mod at få "naturlige" samtaler i kassen og der blev ikke foretaget nogen social eller anden udvælgelse af deltagerne. Deltagerne fik slips-mikrofoner på og blev ellers overladt til sig selv med kaffe og kage. De fik besked på at snakke om løst og fast, men fik også nogle samtaleemner de kunne bruge hvis ikke andre emner meldte sig. Optagelserne gav ca. 75 minutters øjen-synligt ganske "naturlig" samtale. En lignende indsamling blev foretaget med tyrkisk-talende informanter på tyrkisk.

Ved indsamling og råbearbejdning af materialet fik jeg uvurderlig hjælp af Lene Lykke Christensen, Institut for Lingvistik, og af Abdulgani Çitirikkaya, lærer, tolk m.m. Jeg er dem og de anonyme informanter stor tak skyldig.

Udgangspunkt og hypoteser

De fleste turskifter i samtaler er "Lige Overgange", hvor én deltager holder op med at tale og en anden begynder i samme øjeblik eller kun brøkdeler af et sekund efter. Denne fantastiske koordinering bygger i et vist omfang på lingvistiske

overgangssignaler, og dette har, sammen med uformelle observationer af problemer i interkulturel kommunikation, fået mig til at formulere flg. hypoteser:

- 1) Der er sprog-specifikke forskelle på overgangssignaler, og
- 2) disse forskelle kan afdækkes ved en kontrastiv analyse af samtaler.
- 3) Sprog-specifikke forskelle i overgangssignaleringen har betydning for andetsprogstilegnelsen, først og fremmest ved at påvirke sprog-elevens evne til at deltage i samtaler på andetsproget, og endelig:
- 4) Det vil være muligt at træne elever i andetsprogets overgangssignaler og derved gøre dem bedre i stand til at deltage i samtaler på sproget.

Den del af undersøgelsen der refereres her, tager fat på 1. og 2. hypotese. Sprogene er tyrkisk og dansk, fordi disse to sprog er de mest udredte i Danmark og fordi sprogkontakten mellem dem er vigtig.

I en senere fase håber jeg at kunne tage fat på 3. og 4. hypotese, og hvis alt går vel, skulle der ligge træningsmateriale klar om 2-3 år. I denne artikel vil jeg koncentrere mig om overgangssignalerne på dansk.

Formålet er altså at kortlægge de overgangssignaler der bruges i danske samtaler og se om det er muligt at skitsere betingelserne for deres brug på en sådan måde at de kan sammenlignes med tilsvarende i tyrkisk. Jeg har altså brug for metoder der kan 1) sige noget om hvordan turskifter foregår og 2) ikke på forhånd er knyttet til et bestemt sprog eller bestemte sprogtypologiske træk.

Det første kan den såkaldt "etnometodologiske" konversationsanalyse (se Sacks m.fl. 1974 og Berg Sørensen 1988), som bygger på analyser af båndoptaget "virkeligt forekommende konversation". Grundprincippet er at deltagernes egne kategorisering af samtalelementer kan aflæses ved at se detaljeret på deres reaktioner i samtaler.

I forbindelse med turskifter postuleres en relativt simpel "turtagningssystem": Det hævdes at taleture er opbygget af nogle "tur-opbygningsenheder" og mellem hver af disse er der et "overgangsrelevant sted", hvor det er "relevant" at foretage et turskifte.

Turskifter er resultatet af en (for det meste stiltiende) forhandling mellem deltagerne. Den foregår efter flg. principper:

- a) hvis taleren udpeger en anden taler, skal denne tage turen. Ellers

- b) kan en anden taler starte af sig selv og den der starter først får turen. Hvis ikke a) og b), så
- c) kan den hidtidige taler fortsætte sin tur (Sacks m.fl. 1974, s. 704f).

Der har været en del diskussion om vægtningen af disse principper og betingelserne for dem (se fx Berg Sørensen 1988, s. 18-22, McLaughlin 1984, s. 97-110), men den helt centrale baggrund for dem er klar: et turtagningssystem bygger på at deltagerne et lille stykke tid i forvejen kan forudsige hvornår taleren er færdig med en turoppbygningsenhed. For konversationsanalytikerne er disse enheder syntaktiske, og forudsigelsen sker ved syntaktisk "projicering" eller styring.

Og det er her jeg må stå af! For syntaktisk styring som det centrale element i overgangssignaleringen er noget sprogspecifikt og kan derfor ikke bruges som grundlag for en kontrastiv analyse. Der er ingen tvivl om at syntaktisk projicering spiller en rolle som i hvert fald ét af de vigtige signaler i engelsk og dansk, hvor vi har denne form for "projicering" eller styring fx ved verbets komplementering, ved "sætningsindledere" ('hvis', 'når', 'så', 'at' m.fl.) og mere lokalt ved fx artikler og præpositioner. I tyrkisk derimod, er næsten alle de elementer der har tilsvarende funktioner efterstillede, og de er i høj grad syntaktisk uforudsigelige.

På grund af mit kontrastive udgangspunkt har jeg altså måttet gå frem på en anden måde end konversationsanalysen:

Den grundlæggende enhed i min analyse er taleturen og ikke en på forhånd defineret mindre "tur-opbygningsenhed". Den første opgave har derfor været at finde en sprog-uafhængig definition og afgrænsning af taleture og turskifter. Denne kommer til at fungere som analysens udgangspunkt på flg. måde:

Alle potentielle overgangssignaler der forekommer før turskifter undersøges og jeg forsøger at vurdere deres vægt og betydning. Ud fra dette har jeg så gennemgået hele materialet og undersøgt hvor godt de overgangssignaler jeg har fundet, passer med andre fænomener i samtalen.

Definitionen af ture

Jeg har skelnet mellem Egentlige Taleture (ET) og "andre vokaliseringer" som i nogle tilfælde forholder sig anderledes til overgangssignaler end de Egentlige Ture, nemlig "TilBageKanaliseringer" (TBK) samt "Abortede Ture" (AT). Berettigelsen

af at skelne mellem ture og ikke-ture, når det gælder hensynet til overgangssignaler, bliver senere undersøgt i relation til de signaler analysen har afdækket. Resultaterne af dette foreligger endnu ikke.

Definitionen af Egentlige Ture har voldt problemer. En teknisk definition, som fx "en tur begynder når en ny taler begynder at tale" er utilstrækkelig. Der er for mange overlappende sekvenser. Jeg har istedet defineret ture efter hvordan de forholder sig til omkringliggende ture:

For at en tur skal betragtes som afsluttet skal taleren holde op med at tale og en anden begynde, eller også skal taleren selv påbegynde en ny tur eller vise med en TBK at h/n ikke længere er taler. For at en tur skal betragtes som ny skal taleren enten have afsluttet en tur (iflg. ovenstående) og så begynde igen, eller h/n skal reagere på noget som en anden deltager har ytret, efter at det taleren reagerede på i sidste tur blev ytret.

Flg. eksempel kan illustrere især det sidste af disse kriterier. Eksempel 1):

- *A (1)
*D +nej men jeg er ikke begyndt og læse russisk endnu
-
- *A <+ja du har lige lidt sommerferie først> (2)
*D <|jeg ska 'først' skrive en opgave til > Olfert.π {1.0}
-
- *A <+skriver du opgave> nå det <der Gud > (3)
*D <+sommer ferie det var> igår <jeg holdt den>
-
- *A skriver du opga:ve i:: pædagogik |• (4)
*D +ja {.} ne:j
-
- *A <+nå #ikke sår (5)
*D ikke sådan opgave {.} vel {.} #sådan <|en# lillebitte
-
- *A ikke sådan en> rigtig opgave#• (6)
*D en som-> som jeg ba:re ikke (...)

(DK2/2, s. 1: *A = Anne og *D = Dorte. Forklaring på anvendte tegn: '+' - tur-begyndelse; 'l' - hvor tur begynder hos en anden taler; '•' - tur-afslutning, 'π' - pause ved turskifte på 1 sek. eller mere. '<' og '>' - overlappingers begyndelse og afslutning; kolon - forlængelse af lyd; '#omkranser hurtig tale; "" omkranser svag tale)

Passagen er ikke atypisk. Deltagerne kan sagtens respondere på ture som er blevet ytret samtidig med at de selv talte. Og da en sådan respons tager hensyn til overgangssignaler i den ytring den responderer på, skal den tælles som en tur. Kriterierne ovenfor sikrer at dette sker i linie (3) og (5).

Til trods for den pedantiske formulering, har jeg selv haft let ved anvende kriterierne på både det tyrkiske og det danske materiale. Det er mit håb at kriterierne vil vise sig at være så almene at de kan finde anvendelse ved udskrivning af samtaler i fremtiden. Prøven på dette er selvfølgelig om andre også kan bruge dem. Det vil blive afprøvet i foråret.

Opdelingen i ture kan fortælle lidt om hvilken type samtale man har med at gøre. Den viser fx at "Lige Overgange" er de mest ubredte: For alle samtalerne gælder det at ca. 2/3 af alle turskifter foregår uden pause eller overlapning. Overlapninger er dog også udbredte: mellem 15 og 30 % af turskifterne i de enkelte samtaler. Der er ingen signifikante forskelle på turskiftetyperne i det danske og det tyrkiske materiale, til gengæld er der en betydelig forskel på tures og tilbagekanaliseringers antal og hyppighed på de to sprog: I det udskrevne materiale, (ca. 25 minutters samtale for hvert sprog) er der i det danske knap 300 ET og 200 TBK, mens der i det tyrkiske kun er 90 ET og 40 TBK.

Det er i sig selv ganske interessant, men jeg vil gerne advare mod forhastede slutninger om interkulturelle forskelle samtaleformer hos danskere og tyrkere. Forskellen er snarere et udtryk for at de to sproggrupper har opfattet opgaven forskelligt. Tyrkerne samtale har karakter af debatter med indlæg for og imod, mens danskernes former sig som "køkkenbordssamtaler". Indtil emnet er bedre undersøgt, vil jeg mene at der er tale om forskellige "samtaletyper" som ikke nødvendigvis svarer til interkulturelle forskelle.

Overgangssignaler før turskifter.

Analysen er startet med de 196 Lige Overgange som findes i det danske materiale, fordi disse kræver præcis koordinering og derfor meget klare signaler. De regelmæssigheder jeg har fundet der har jeg så undersøgt på hele materialet.

Den vigtigste konklusion er at syntaksen bidrager til overgangssignaleringen ved at levere forudsigelige mindste-enheder i form af verbum-komplement-dependenser. Intonation, talehastighed og volumen bidrager i enkelte tilfælde til at markere om en syntaktisk afslutning også er ment som en turafslutning. Men det er informationsstrukturen som oftest og mest entydigt signalerer hvor der er "overgangsrelevans".

I en ytring organiseres informationen i på den ene side noget der er kendt eller tages som udgangspunkt, og på den anden side noget nyt, en tilføjelse til det kendte. Ole Togeby giver (Togeby 1991) en fin redegørelse for hvordan forholdet mellem emne (udgangspunkt) og meddelelse eller fokus (det nye) organiseres sprogligt i den enkelte ytring i dansk: Der er normalt isomorfi mellem den syntaktiske og den informationsmæssige struktur i en fremsættende ytring: subjektet eller et andet frontstillet led er emne, og fokus ligger på det bundne led der står længst til højre.

Men de tilfælde hvor der ikke er isomorfi mellem syntaks og informationsstruktur er interessante for overgangssignaleringen: Det sker i mit materiale hver gang en ytring når et punkt hvor der syntaktisk set kan sluttes, men enten a) emnet eller b) meddelelsen ikke er tilstrækkeligt etableret. Nedenstående eksempler illustrerer a):

- 2) 'og så havde han sølvnæse \$ så det tror da pokker \$ det dyrt • I' (DK1,17)
- 3) 'det må godt nok være hårdt \$ og sku tage så mange steder hen \$ og være så interesseret i så mange ting (DK2/1,10)
- 4) 'de får dem da smidt i nakken \$ dernede • I' (DK1, 14)
(Emnet er understreget, meddelelsen kursiveret og mulig syntaktisk afslutning markeret med '\$');

I 2) og 3) fremgår det ikke hvad det første 'det' refererer til, og det ville derfor ikke være relevant med et turskifte før efter 'dyrt' i 2) og 'hen' i 3). Der er tale om proformer som ikke har (tilstrækkelig tydelig) anaforisk reference. "Foreløbige" proformer bruges ofte på denne måde i samtalerne, men, som man kan se i eks. 4) kan der også være tale om at etablerede personlige referenter ('de' og 'dem') ikke er utvetydige nok uden en tilføjelse, som placerer dem i den rette ramme (i eks. 9 kan man se omgivelserne til dette eks.).

I eks. 5) og 6) er det meddelelsen som skal præciseres uden for den syntaktiske ramme:

- 5) 'hvis man får sådan en \$ på den her størrelse ikke • I' (DK1,12)
- 6) 'det koster- ø:h vi sku bare derne \$ på et tidspunkt \$ hvo::r altså efter sommerferien • I' (DK1,14)

I 5) er der, som i eks. 2) til 4), tale om at en proform ('sådan') ikke er tilstrækkeligt etableret. Her findes den blot i ytringens meddelelse. Eks. 6) er et eksempel på at man udmærket kan have en syntaktisk fuldkommen ytring ('vi sku bare

derne') som ikke meddeler noget nyt. Der er intonationsmæssigt fokus på 'derne' men der ligger ingen meddelelse i dette, emnet for hele sekvensen er et forslag om at tage en tur til Prag. Det er 'et tidspunkt' som udgør meddelelsen i denne del af ytringen. Men heller ikke denne information etablerer meddelelsen tilstrækkelig klart, og derfor er hele den relative sætning informationsmæssigt forudsigelig. Der er først overgangsrelevans efter 'sommerferien'.

I de sekvenser der fører op til Lige Overgange kan informationstrukturens krav forklare ca. en tredjedel af de tilfælde hvor der slipper noget mere med end det syntaktisk projicerede før overgangen. I resten af tilfældene kunne talerne, informationsmæssigt set, slutte før de gør, men istedet fylder de adverbielle, "optionelle" led på indtil en anden taler kommer ind. I sådanne tilfælde vil jeg følge Sacks m.fl., og sige at der er overgangsrelevans ved dollartegnene:

- 7) 'du ka bare låne nogen \$ på biblioteket \$ og sådan noget' (DK2/2,8)
- 8) 'og så ska vinduerne ha \$ udenpå (.) \$ sådan rimelig hurtigt \$ med en stålbørste' (DK1,25)

Konklusionen af studiet af overgangssignaler før Lige Overgange er at den struktur der projicerer stærkest og længst er informationsstrukturen. Eller sagt på en anden måde: En deltager der vil tage turen, må vente til h/n har fundet ud af hvorfor den igangværende tur overhovedet bliver ytret. Og det véd h/n først, når både emne og meddelelse er blevet nævnt og er blevet etableret som noget der er relevant i sammenhængen. Ved at studere andre passager end de Lige Overgange, er dette indtryk blevet bekræftet. Et afsluttende eks. kan vise hvordan deltagerne bruge mange sætninger på at etablere relevans:

Eks. 9) (Deltagerne har først snakket om lysekroner og derefter om behandling af lofter):

- *E +men Lenes b- Lenes bror Kasper han har lige (1)
været i: øh i Prag { . } i tre dage og det havde vist (2)
kun kostet seks hundrede kroner { . } og da havde han (3)

*E købt en masse krystalglas med hjem <dernede>fra (4)
 *C <nå >

 *E og de <kostede> bare ingen penge !• (5)
 *P <ja > +ja de:t <|rigtig nok•>
 *C <+nå men >

 *C de::t #rigtig nok (det x x x x)# !• (6)
 *E +de får dem (da) smidt

 *E (det) i <nakken> dernede !• (7)
 *P <ja > ['h]ja
 *C +og så ka man også få nogen

 *C krystallysekroner (du) tænker (du) på !• (8)
 *E +nemlig !•

 (DK1,13-14. '['h'] - hørlig indånding, parenteser omkranser utydelige passager, i sådanne angiver 'x' antallet af stavelser.)

Denne sekvens er et eksempel på hvordan nye overordnede emner kan introduceres i samtalen: En deltager bringer et emne på bordet, hvis relevans ikke er oplagt ud fra samtalsforløbet hidtil, og først gennem en serie af oplysninger bliver det nye emne gjort relevant. Den lokale informationsstruktur, sætning for sætning, skaber ikke i sig selv relevans - også selv om den er helt efter bogen: Det første emne ('Kasper') etableres ved henvisning til noget kendt og alle de efterfølgende emner er etableret som meddelelser i forudgående ytringer. Alligevel opnår Emils bidrag først at blive relevant i linie (4)-(5). Frem til dette punkt mangler begrundelsen for at meddele dette.

Jeg har endnu ikke kunnet konstatere om man skal udelukke at der er overgangsrelevans før begrundelsen for bidraget er blevet etableret. Man kunne mene at det må være muligt for en utålmodig deltager at bryde ind før, og fx spørge efter relevansen. Sagen er at det gør deltagerne ikke, i hvert fald ikke i mit materiale.

Sekvensen er interessant af en anden grund. Den viser nemlig hvordan relevans, reference og betydning er noget der skabes i samtalsforløbet og at dette ofte sker som her, i et samarbejde mellem deltagerne.

Konklusion

Informationsstrukturen synes at være det vigtigste overgangssignal i de danske gruppesamtaler. Denne struktur spiller sammen med den syntaktiske, men

rækker ofte længere end denne. Undersøgelsen åbner for en række spørgsmål som endnu er ubesvarede: Der mangler bl.a. systematiske studier af prosodiens samspil med de signaler jeg har beskrevet. Det er også uklart hvor stærk informationsstrukturen er: i hvor høj grad kan den udsætte overgangsrelevans hen over mange sætninger fx? Der mangler endvidere en vurdering af tilbagekanaliseringens rolle ved overgangssignalering. Og der er slet ikke taget fat på de ikke-lingvistiske faktorer der må spille ind ved forhandling om turskifter.

Det fortsatte arbejde på dette felt må nødvendigvis være empirisk og bruge optagelser af "naturligt forekommende" tale. Det bliver en lang proces og jeg er derfor meget interesseret i kontakt med forskere som arbejder med beslægtede emner. Jeg kan lettest kontaktes gennem Institut for Lingvistik, Aarhus Universitet.

Litteratur

- Berg Sørensen, T. (1988): *Taleture og hørerkommunikation. Interview- og samtaleanalyse*. Risskov: Forlaget Gestus.
 McLaughlin, M. (1984): *Conversation. How Talk Is Organized*. Beverly Hills--London-New Delhi: Sage Publications.
 Sacks H., E. Schegloff & G. Jefferson (1974): "A simplest systematics for the organization of turn-taking for conversation" s. 696-735 i *Language*, Vol. 50/4. Baltimore: The Linguistic Society of America.
 Togeby, O. (1991): "Informationsstruktur", s. 245-259 i Kunø, M. & E. Vive Larsen: *3. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog*. Århus: Institut for Nordisk Sprog og Litteratur, Aarhus Universitet.